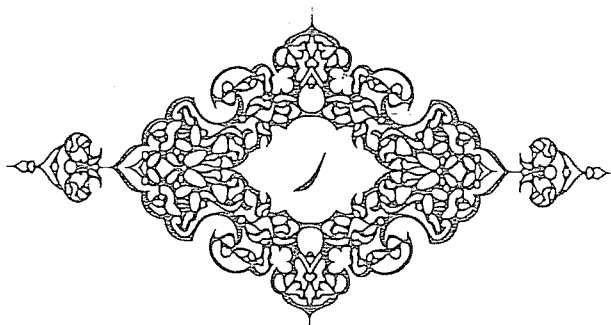

03 Mart 2013

واژه، بعد از واژه‌های پیشین *ra* است، مانند *pi* (پیر) و بعد از همخوان نیز می‌آید، مانند *mak* (مکر). همخوان *r* در پایان واژه بعد از واژه‌های پسین *ra*, *ku* (کور) و در میان واژه قبل از همخوانهای بی‌واک (*tor*k) (ترک) واکرفته *r* می‌شود. گونه روان این واج در آغاز هجا پس از سکوت، بعد از واژه *r* و در میان واژه، قبل و بعد از همخوان تولید می‌شود و در این حالت نوک زبان در فاصله‌ای از لثه بالا قرار می‌گیرد که هوا به راحتی و بدون سایش عبور می‌کند (ثمره، ص ۶۸-۶۹؛ قس حق شناس، ص ۳۰-۳۳). در نظر ابن سینا (ص ۸۴-۸۵) تنوع گونه‌های «راء» چنین است: (۱) راء غینی، که در هنگام پدیدآمدنش هوا را غرغره می‌کنند، مانند غرغره‌ای که حرف غین را می‌سازد؛ سپس سر زبان و پرده کام درونی می‌لرزد و راء غینی حادث می‌شود؛ (۲) راء لامی، که تنها به لرزاندن سر زبان اکتفا نمی‌شود بلکه عضله‌های میانی زبان سست و دو طرف آن درهم کشیده می‌شود و گودی حاصل می‌گردد و هوا با تکیه بر این گودی و رطوبتی که در آن است عبور می‌کند؛ (۳) راء مطبوق که در آن به جای سر زبان، میان زبان می‌لرزد؛ (۴) راء طائی است که در آن میان زبان بلندتر است و لرزش سر زبان بسیار خفیف گویی در سطح آن است.

بررسی تاریخی واج «ر» در زبان فارسی نشان می‌دهد که تنوع گونه‌های این واج به زبانهای هندواروپایی آغازین برمی‌گردد. در این زبانها واجهای روان «ر» و «ل» همراه با جفت خود، هم در نقش همخوان (به صورت *r* و *l*) و هم در نقش واکه (به صورت *r* و *l* با مشخصه [+هجایی]) ظاهر می‌شدند. واجهای *r* و *l* در اکثر زبانهای هندواروپایی باقی مانده‌اند، اما در زبانهای ایرانی این دو واج به لحاظ آوایی یکی شده و به واج *r* تقلیل یافته‌اند (تستن^۶، ص ۵۷۵)، بالین همه در نتیجه وام‌گیری از زبانهای غیرآریایی هندواروپایی، واج *l* مجدداً به زبانهای هندوایرانی راه یافته‌است (بارتولومه^۷، ص ۲۳؛ بکر^۸، ص ۱۳۸؛ کنت^۹، ص ۳۸؛ قس شروو^{۱۰}، ص ۴۹ که به نظر او واج *l* هندوایرانی آغازین به‌طور پراکنده در برخی

ر (راء)، از همخوانها، دوازدهمین حرف الفبای فارسی، دهمین حرف الفبای عربی، چهاردهمین حرف الفبای اردو، حرف بیست و یکم از الفبای ترکی و بیستمین حرف از الفبای ابجدی است که آن را رای قَرَشْت، رای غیرمقووط و رای مهمله نیز می‌نامند. ارزش عددی آن در حساب جمل دویست است (دهخدا؛ دهلوی، ذیل «ر»؛ گوکسل^۱ و کرسلاکه^۲، ص XXXVII). راء در عرفان جزو هفت حرف خاکی و از عالم شهادت و جبروت است که آن را غایت است و طبعش گرم و خشک و عنصرش آتش است (به ابن عربی، سفر ۱، ص ۳۰۸؛ نیز به برهان، ذیل «هفت حرف خاکی»).

(۱) در فارسی. واج «ر» *r* در فارسی معیار معاصر به لحاظ آواشناختی همخوان لرزشی^۳ (غلتان^۴)، لثوی^۵ (قس حق شناس، ص ۳۱ که آن را جزو همخوانهای دندانی و لثوی آورده‌است)، واکدار و نرم است (ثمره، ص ۶۸). برای تولید این همخوان نوک زبان بر لثه بالا تماس می‌شود و مانعی در راه عبور هوا به وجود می‌آید. این تماس بسیار ملایم است، به گونه‌ای که با اندک فشار هوا نوک زبان از لثه جدا می‌گردد. عقب زبان اندکی بالا می‌آید که سبب ایجاد فرورفتگی مختصری در قسمت مرکزی زبان می‌شود و دو طرف زبان به دینواره دندانه‌های آسیای بالا تماس می‌گردند. هوا در خلال زنشهای تند و پی‌درپی نوک زبان بر لثه بالا خارج می‌شود که باعث لرزش نوک زبان می‌شود؛ از این رو این همخوان را لرزشی یا غلتان می‌نامند. در زبان فارسی معیار، واجگونه‌های متعددی از این همخوان وجود دارد. اگر لثه یک‌بار با نوک زبان برخورد کند واجگونه زنشی *r* حادث می‌شود که محل وقوع آن بین دو واژه است، مانند *morād* (مراد). اگر در جریان تولید همخوان مذکور نوک زبان به جای تماس با لثه بالا در فاصله اندکی از آن قرار گیرد و مجرای تنگی ایجاد کند و هنگام عبور هوا از این مجرا سایش ایجاد شود، واجگونه سایشی شکل می‌گیرد. محل وقوع این واجگونه در پایان

1. Göksel 2. Kerslake 3. roll 4. trill 5. alveolar 6. Testen
7. Bartholomae 8. Beekes 9. Kent 10. Skjærvø

والأسنان والشفاه والقم وغيرها ، إيماء وتمثيلاً. فكانت هذه الحركات بصورة مبدئية أسبق في الزمن من صوت اللام .

ولقد عمد العربي في المرحلة الرعوية إلى تهذيب صوته والتخلص من الإشارات والحركات المرافقة له، فلم يبق منها إلا التلاعب باللسان والقم بالقدر الكافي لخروج صوته.

وإن لما كانت العلاقة الفطرية بين حرف اللام وبين عمليات التذوق والمضغ والبلع هي علاقة إيمانية صرفة، وكان من المتعذر التعبير إيماء وتمثيلاً عن المذاقات، فإن صوت اللام المتأني من تطور تلك الحركات الإيمانية لا يمكن ان يوحي أصلاً بأي مذاق معين من حموضة أو ملوحة أو مرارة وما إليها.

وهذا يؤكد صحة ما ذهب إليه في بحث (الجنور الغابية والزراعية والرعوية في أصوات الحروف) من حيث نشأة الحروف الإيمانية (المرجع السابق ص ١٢٥-١٤٥).

وهكذا ، لما كان حرف اللام لسانياً صرفاً، واللسان هو عضو الحاسة الذوقية ، وكانت معاني المصادر التي تبدأ به لم تتجاوز الطبقة الذوقية إلا بنسبة أقل من (٣٪). فإنه ليس ثمة أي محذور من رفع مرتبة هذا الحرف من الطبقة اللسانية إلى الطبقة الذوقية لتعامله أصلاً مع المطاعم تذوقاً ومضغاً ولوكاً وبلعاً.

وهكذا فإن هذا الحرف الإيماني الإيحائي ، موزع الخصائص والمعاني بين اللساني والذوقي، كما يتمتع بشخصية جيدة ، سواء من حيث التزامه بطبقته الهرمية، أو من حيث نسبة تأثيره في معاني المصادر التي تبدأ به وقد بلغت (٦٥٪).

وبملاحقة اللام في نهاية الألفاظ عثرت على (٣٠٦) مصادر، لم تتأثر معانيها بخصائص اللام إلا بنسبة (٨٪). وذلك لأن اللسان لا يتلاعب بحرف اللام في نهاية الألفاظ كما يفعل في بدايتها . فتخلى هنا عن وظيفته التمثيلية الإيمانية مما أفسح المجال للحروف الأخرى التي شاركت في تركيب هذه المصادر .

٢- حرف الواو:

مجهور متوسط الشدة والرخاوة. شكله في السريانية يشبه الرأس . قال عنه العليلي: إنه (يدل على الملكة وعلى شيوع الوصف). تعريف مبهم.

لئن كان بعض أصوات الحروف العربية يماثل عظام الإنسان في قساوتها ،

وكان منها خمسة مصادر تدل معانيها على المرونة واللين ، بما يتوافق مع إيهاعات صوت اللام . هي:

لأن . لدن . لخي البطن (استرخى) . لطف . لواه.

وهكذا تبلغ نسبة المصادر التي تدل معانيها على الالتصاق والتماسك بما يتوافق مع واقعة التصاق اللسان بأول سقف الحنك أثناء خروج صوت اللام ٣٨,٥٪ أما المصادر التي تتوافق معانيها مع تلاعب اللسان في عمليات المضغ والتذوق ومتعلقات الأطعمة ، فقد بلغت (٢٥٪)، مما يؤكد صحة انتماء هذا الحرف إلى الحاسة الذوقية. فلم يتجاوز هذه الطبقة إلا في ستة مصادر . واحد للشمية (لخن) بمعنى أنتن ، بتأثير حرف الخاء. وثلاثة للبصرية. لمع النجم (تلاً)، بتأثير حرف العين. لآل النجم وواه، السراب بمعنى (اضطرب ولمع)، وحس الاضطراب فيهما أغلب من حدس اللعان. وواحد للسمعية: لخط القوم (اجلبوا) . وواحد للمشاعر الإنسانية ، لهف بمعنى (حزن وتحسر) ، وذلك بتأثير حرف الهاء ، كما سوف نرى

وهكذا يصدق تصنيفنا الهرمي المنكوس للحواس الخمس مع حرف اللام. فالعربي لم يجد في صوت اللام (ل. ل. ل. .) مسوغاً فنيا لاستخدامه في التعبير عن أحاسيس الحواس الأعلى، لولا تدخل بعض الحروف التي تنتمي أصلاً إلى الطبقات العليا، كما سنرى في دراسة أحرف (خ. ع. هـ). وقد يتساءل القارئ عن السبب في تصنيف حرف اللام ذوقياً ، وليس ثمة أي مصدر يبدأ به مما يدل معناه على طعم أو مذاق، من حلوة أو مرارة أو حموضة أو ملوحة، وما إليها؟

فما دامت غالبية المصادر التي تبدأ (باللام) قد اقتصرت معانيها على اللسانيات من التصاق وتماسك وليونة ، وعمليات مضغ وبلع وما إليها من متعلقات الأطعمة ، ألم يكن الأجدر بنا أن نصنفه في زمرة الحروف اللسانية ؟.

ورداً على هذا التساؤل أقول:

لقد بلغت نسبة المعاني الدالة على الالتصاق وعمليات المضغ والتذوق في المصادر التي تبدأ بحرف اللام (٦٣,٥٪) وهذه الأحداث كما يلاحظ القارئ تتوافق مع واقعة التصاق اللسان بسقف الحنك ومع تلاعبه باللقمة ، تذوقاً ومضغاً وبلعاً.

وإن من المرجح أن الإنسان العربي قد بدأ في المرحلة الغابية ، أو في المرحلة الزراعية بالتعبير عن هذه الأحداث بالحركات المناسبة من اللسان

R

RĀ³, 10ème lettre de l'alphabet arabe, transcrit /r/; valeur numérique 200, selon l'ordre oriental (voir ABDJAD).

Définition : vibrante, apicale, alvéolaire, sonore. Cette consonne roulée est obtenue par une série de battements de la langue, produits un peu en arrière des alvéoles des incisives. Sibawayhi qualifie la consonne /r/ de «dure» (*shādīd*) et de «répétée» (*mukarrar*), à cause de la répétition (*takrīr*) du mouvement de la langue durant son émission. Pour al-Khalīl, le /r/ est une consonne «pointue» (*dhawlaqī*), car elle est émise avec la pointe (*dhawlaq*) de la langue. En phonologie, le phonème /r/ est défini par les oppositions : /r-ll/, /r-n/, /r-gh/; le phonème /r/ est donc non-latéral, non-nasal et antérieur.

Emphatisé (*tafkhīm*) : A côté de la réalisation simple du /r/, les grammairiens décrivent une réalisation emphatique /r/ causée par l'entourage phonétique; le /r/ est emphatisé (*mufakhkham*) lorsqu'il est suivi par la voyelle /a/ ou la voyelle /u/, ou par une des sept consonnes «hautes» (*musta'liya*) : /t/, /d/, /z/, /s/, /q/, /k/, /gh/, elle-même suivie de /a/ ou de /u/; au contraire, le /r/ n'est pas emphatisé s'il est suivi par la voyelle /i/ ou la semi-voyelle /y/; cette réalisation emphatique est une variante combinatoire d'un même phonème, et elle n'a qu'une valeur phonétique, extraphonologique. L'une des propriétés du /r/ emphatique est d'empêcher, par son voisinage, l'inflexion (*imāla*) de la voyelle /a/ vers la voyelle /i/. L'opposition /r/ non-emphatique et /r/ emphatique existe aussi en arabe dialectal : dans les parlers orientaux, l'opposition reste purement phonétique, n'ayant pas un caractère distinctif, et les causes de l'emphatisation sont les mêmes qu'en arabe littéral; dans les parlers occidentaux, en revanche, l'opposition des deux /r/ a une valeur distinctive et l'on peut parler de deux phonèmes : /r/ non-emphatique et /r/ emphatique.

Assimilation (*idghām*) : A cause de son caractère spécifique : la répétition (*takrīr*) qui accompagne son émission, Sibawayhi estime que le /r/ ne peut pas être assimilé (*mudgham*) à une autre consonne, car il perdrait ce caractère; cependant, on rencontre l'assimilation de /-r/- en /-ll-/ chez certains lecteurs du Qur'ān.

Dans les dialectes arabes modernes, le /r/ ne subit que peu d'altérations conditionnées et n'est sujet qu'à une seule altération inconditionnée : dans certains parlers de sédentaires, tant orientaux qu'occidentaux, le /r/ peut être réalisé comme une spirante vélaire sonore /gh/.

Bibliographie : Sibawayhi, *al-Kitāb*, éd. Derenbourg, Paris 1889, II, 289-293, 454; al-Khalīl, *K. al-Ayn*, éd. Darwish, Baghdād 1967, 57, 65; Ibn Ya'ish, *Sharh al-Mufaṣṣal*, éd. du Caire, IX, 61-62; X, 143; al-Astarābādī, *Sharh al-Shāfiya*, éd. du Caire, III, 20-23, 264; J. Cantineau, *Etudes de linguistique arabe*, Paris 1960, 48-50, 172, 200; H. Fleisch, *Traité de philologie arabe*, Beyrouth 1961, I, 57-61, 87-88; A. Roman, *Etude de la phonologie et de la morphologie de la koïnè arabe*, Aix-Marseille 1983, I, 52, 70-72, 217, 259-60. (G. TROUPEAU)

RAB^c (A., pl. *ribā'c*), à l'origine, «foyer, domicile, ville ou pays de résidence»; le verbe *raba'a* signifie «habiter». Dans le contexte de l'architecture du Caire,

le mot désigne un type d'habitation urbaine consistant en un immeuble de rapport de plusieurs appartements construit pour investir. Il peut aussi s'appliquer aux locaux de séjour appartenant à une institution religieuse.

Dans sa description du Caire au Ve/XIe siècle, Nāṣir-i Khusraw [q.v.] mentionne des immeubles locatifs abritant jusqu'à 350 personnes, et 'Abd al-Laṭīf al-Baġhdādī (m. 629/1231-2) parle de *rab's* au Caire comprenant 50 unités d'habitation (*bayt*) *al-Ifāda wa l-i'tibār*, 55, 58; de Sacy, *Relation*, 374, 411). Beaucoup de voyageurs décrivent à Fuṣṭāṭ des maisons à plusieurs étages, également mentionnées dans les documents de la Geniza (Goitein, *A Mediterranean society*, IV, 58-9). Il n'est pas certain toutefois que ces maisons à étages puissent être identifiées nécessairement aux immeubles locatifs. A côté des maisons à étages, il existait des bâtiments consistant en boutiques ou en magasins de plain pied, avec des unités d'habitation à l'étage, dotées d'une entrée indépendante (*ibid.*, 17). Aussi bien la maison à étages que le complexe par appartements locatifs sont attestés dans des papyri d'époque ptolémaïque concernant les grandes villes égyptiennes (Nowicka, *Maison privée*, 108-125). Dans les sources fātimides, les grands complexes d'habitation sont appelés *dār*; il est impossible d'affirmer qu'ils étaient l'équivalent des *insulae* romaines. Le *rab^c* dans le sens particulier de «type d'habitation cairote comportant une rangée d'unités d'habitation construite au-dessus d'une rangée de boutiques à destination commerciale» n'est pas attesté avant l'époque mamlūke.

Le type le plus courant d'unité d'habitation dans un *rab^c* est appelé *ṭabaqa* (pl. *ṭibāk*); les appartements plus grands portent le nom de *riwāk* ou *kā'a*. La *ṭabaqa* était une sorte de duplex avec un vestibule (*dihliz*), un local pour les jarres à eau, des latrines et une salle principale consistant en un *iwān* légèrement surélevé et une *dirkā'a*. Un escalier intérieur conduisait à une mezzanine (*mustarakka*) destinée au coucher. Chaque unité avait son propre toit individuel intégré. Une *ṭabaqa* pouvait aussi être un triplex doté d'une salle supplémentaire au-dessus de la mezzanine.

Le *rab^c* était souvent construit au second étage, au-dessus d'une rangée de boutiques ou de magasins, ou au-dessus de toutes sortes de caravansérails, tels une *wakāla*, un *khān*, un *funduk* ou une *kaysariyya*. Dans le premier cas, il était bâti sur le front de rue. Lorsqu'il était associé à une structure commerciale, il était adapté à son environnement, c'est-à-dire qu'il était édifié autour d'une cour. Comme le montre l'étude fondamentale de L. Ali Ibrahim (voir *Bibl.*), les fenêtres des unités d'habitation, en règle générale, surplombaient la rue dans la mesure où elles pouvaient être placées de ce côté, ce qui contredit le préjugé courant selon lequel l'architecture résidentielle d'Égypte est introvertie. Chaque *rab^c* était desservi par un escalier indépendant accessible de la rue par une entrée séparée. L'escalier menait à une galerie desservant les unités d'habitation. Il existait aussi des *rab^c* sans structures commerciales, possédant des unités d'habitation également au rez-de-chaussée. A partir du IXe/XVe siècle, le type d'habitation du *rab^c* fut

2. Editions and translations: Browne, *LHP*, iii, 111-15; Dihkhudā, *Lughat-nāma*, s.v. *Pūr-i Bahā'*; V. Minorsky, *Pūr-i Bahā's "Mongol Ode"*, in *BSOAS*, xviii (1956), 261-78 (also in *Iranica*, twenty articles by V. Minorsky, Tehran 1964, 274-91); idem, *Pūr-i Baha and his poems*, in *Charisteria orientalia (Festschrift for Jan Rypka)*, Prague 1956, 186-201 (also in *Iranica*, twenty articles, 292-305); Iraqī Afshār, *Kār-nāma-yi awkāf. Athar-i Tādj al-Dīn Nasā'ī*, in *Farhang-i Irān-zamīn*, viii (1339/1960), 5-22, based on a 7th/13th century manuscript, wrongly ascribed to a certain Tādj al-Dīn Nasā'ī, who is only a protagonist of that satire. This edition of the *Kār-nāma-yi awkāf* was compared to its more comprehensive version in the *Kitāb-i Pūr-i Bahā'*, re-ed. with German tr. Birgitt Hoffmann, *Von falschen Asketen und "unfrommen" Stiftungen*, in *Proceedings of the first European Conference of Iranian Studies*, in Turin, 7-11 September 1987, Part 2, 409-85.

3. Biographical notes on Pūr-i Bahā' and/or specimens of his poetry in historical or biographical works. Mustawfī, *Tārīkh-i guzīda*, ed. 'Abd al-Ḥusayn Nawā'ī, Tehran 1339/1960, 724; Sayfī Harawī, *Tārīkh-nāma-yi Harāt*, ed. Siddīqī, Calcutta 1944, 346-7; Dawlat-shāh Samarqandī, *Tadhkirat al-shu'arā'*, ed. Hādīdī Muḥammad Ramaḍānī, Tehran 1338 /1959, 136-8; Faṣīḥ Aḥmad b. Djalāl al-Dīn Muḥammad Khāfi, *Mudjmal-i Faṣīḥī*, ed. Mahmūd Farrūkh, ii, Tehran 1340 /1961, 337, 340. For further references, see Dhabīḥ Allāh Ṣafā, *Tārīkh-i adabiyāt dar Irān*, iii/1, Tehran 1363 /1984, 660-71. (B. HOFFMANN)

PÜR-I DĀWŪD, IBRĀHĪM, Persian scholar, poet and patriot, born in 1886/1264 at Rašt [q.v.], the son of a merchant-landowner of Sayyid descent. From boyhood he delighted in poetry, and himself became an acclaimed romantic and patriotic poet (Browne, p. XVIII; Rypka, 376). As a student in Tehran in 1906 he witnessed the struggle for constitutional reform, which affected him deeply. He studied law briefly in Paris, but abandoned it for ancient Iranian studies, which he pursued in France and Germany for a number of years. In 1924 the Pārsīs [q.v.] invited him to translate Zoroaster's *Gāthās* into modern Persian. He accordingly spent some time in India, where this translation was published in 1927, to be followed

by renderings of the *Avestan Yaṣts* (1931), *Khorda Avesta* (1932) and *Yasna* (1934) (Tarapore, 14, 19-22, 34-6). His great aim was both to serve Iranian Zoroastrians and enlighten Iranian Muslims about their cultural heritage. In 1938 he became professor of Avestan, Pahlavi and ancient Iranian history at Tehran University, publishing thereafter other scholarly works on Iranian religion, history and folklore, as well as poems. He died in 1347 /1968.

Bibliography: E.G. Browne, *The press and poetry of modern Persia*, Cambridge 1914; J. Rypka, *et alii*, *History of Iranian literature*, Dordrecht 1968, 385; J.C. Tarapore, in *Professor Pour Davoud memorial volume*, ii, Bombay 1951, 1-48. Further sources in his obituary, in *Rāhnamā-yi Kitāb* xi/9 (1347/1968), 486. (MARY BOYCE)

PUSHTŪNISTĀN [see PAŠTŪNISTĀN].

PŪST (P.), skin, Turkish *pöst* or *pöstakī*, a tanned sheepskin, used as the ceremonial seat or throne of a *pīr* or *shaykh* of a dervish order. The head, sides and foot had mystical significances ascribed to them. It corresponds to the Arabic *bisāt*. According to Ewhiyā Ālebi (Istanbul 1314/1896-7, i, 495), the *murīd*, after passing the test by the *pīr*, is called *ṣāhib pūst*. On ceremonial occasions amongst the Bektāshī order, the hall or convent was said to have been set out with twelve *pūsts* of white sheepskin in remembrance of the twelve *Imāms* or standing symbolically for twelve great figures in Bektāshī history, but in the last days of the order's open existence in Turkey (i.e. before 1925; see BEKTĀSHIYYA), the number of special *pūsts* was restricted to not more than four, in the experience of Birge (see *Bibl.*).

Bibliography: J.P. Brown, *The darvishes*, Oxford 1927; G. Jacob, in *Türkische Bibliothek*, ix, Berlin 1908; H. Thorning, in *ibid.*, xvi, 1913; J.K. Birge, *The Bektashi order of dervishes*, London and Hartford, Conn. 1937, 176 (with illustr. no. 2), 178-9.

(R. LEVY*)

PŪST-NESHĪN (P.), lit. "the one sitting on the [sheep's] skin", the title given to the *baba* or head of a dervish *tekke* in Persian and Ottoman Turkish *Şūfī* practice, e.g. amongst the Bektāshīs [see BEKTĀSHIYYA].

Bibliography: J.K. Birge, *The Bektashi order of dervishes*, London 1937, 57 n. 2, 269. (Ed.)

PUWASA [see *Suppl.*].

R

RĀ' the tenth letter of the Arabic alphabet, transcribed as /r/, and with a numerical value of 200, according to the eastern letter order [see *ABJAD*].

Definition. Vibrant, apical, alveolar and voiced. This trilled consonant is produced by a series of movements of the tongue produced a little behind the gums of the incisors. Sibawayh calls the consonant /r/ "hard" (*shadīd*) and "repeated" (*mukarrar*), because of the repetition (*takrīr*) of the tongue's movement during the sound's production. For al-Khalīl, the /r/ is a "pointed" (*dhawlakī*) consonant because it is produced with the tip (*dhawlak*) of the tongue. In phonology, the phoneme /r/ is defined by the oppositions /r - l/, /r - n/ and /r - gh/; the phoneme /r/ is thus non-lateral, non-nasal and anterior.

Velarisation (*tuḥḥīm*). As well as the simple realisa-

tion of /r/, the grammarians describe an emphatic realisation /r/ brought about by the phonetic surroundings. The /r/ is velarised (*muṣafakḥḥam*) when it is followed by the vowel /a/ or the vowel /u/, or by one of the seven "high" (*musta'liya*) consonants: /l/, /d/, /z/, /ṣ/, /k/, /kh/ and /gh/, itself followed by /a/ or /u/; contrariwise, the /r/ is not velarised if it is followed by the vowel /i/ or the semi-vowel /y/. This emphatic realisation is a combinatory variant of the same phoneme, and has only a phonetic, extra-phonological value. One of the properties of the emphatic /r/ is to prevent, through its proximity, the inclination (*imāla*) of the vowel /a/ towards /i/. The opposition of non-emphatic /r/ and emphatic /r/ exists also in Arabic dialects. In most eastern dialects, the opposition remains purely phonetic, with no distinctive character,

19 OKAK 1996
Rajabshahi Memorial
Library / Darul Uloom